

SREDNJA EVROPA MED VZHODOM IN BALKANOM SLOVENISTIKA V ZVEZNI REPUBLIKI NEMČIJI IN NJENA KULTURNA ZASIDRANOST¹

Monika Pemič

Filozofska fakulteta, Ljubljana; Institut für Slavistik, Hamburg

UDK 811.163.6+821.163.6:378+061.6(430)

Razmišljanja o položaju Slovenije, njenega jezika in kulture v okviru Srednje Evrope so utrjevala pot ideji lastne države, termin Srednja Evropa pa je služil kot protipol Balkana. Pričujoči prispevek se tematiki približuje z nemškega zornega kota in skozi to perspektivo postavi pod vprašaj samoumevnost uvrstitve Slovenije v srednjeevropski kontekst. Kot posledico prikaže težave pri promociji slovenskega jezika, literature in kulture na nemških univerzah in znanstvenih institucijah.

Srednja Evropa, Mitteleuropa, slovenske študije, slovenistika, Zvezna republika Nemčija

Reflection upon the position of Slovenia, its language and culture within Central Europe helped reinforce the idea of an independent state, while the term "Central Europe" functioned as an antipode to "the Balkans". The present contribution considers this topic from a German perspective, within which Slovenia has constantly been overlooked as a part of Central Europe. Since the Slovene language belongs to the South-Slav group of languages, Slovene literature and culture are often seen as part of Balkan culture. This represents a huge obstacle when trying to promote Slovene language, literature and culture in German universities and institutes.

Central Europe, Slovene language, Slovene literature, Slovene Studies, the Federal Republic of Germany

V nasprotju z državami, v katerih Slovenija uživa velik ugled in kjer študij slovenščine sodi med bolj priljubljene, kot so Poljska, Hrvaška ali Srbija, je poznavanje Slovenije v Nemčiji še vedno pomanjkljivo. To opažanje ne zadeva zgolj populacije na splošno, temveč tudi študentke in študente slavistike, ki o Sloveniji vedo manj, kot denimo o Rusiji, Češki ali Srbiji. Prebivalstvo Nemčije, ki z 82 milijoni predstavlja največjo evropsko državo, si »lahko privoščiči«, da sprejema tuje kulture selektivno. Sloveniji je pri tem v veliki meri prepuščeno, kakšno podobo bo ustvarila o sebi in kako jo bo razširjala v javnosti. Ker je Zvezna republika Nemčija za Slovenijo odločilnega gospo-

darskega, političnega in kulturnega pomena, želi pričujoči prispevek osvetliti težave, ki jih ima uveljavljanje slovenistike v tej državi.

Po podatkih zbornika, ki ga je izdal Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik in v katerem so zbrani podatki s tistih tujih univerz, s katerimi je vzpostavljeno sodelovanje, segajo začetki slovenistike v Nemčiji v 50. leta prejšnjega stoletja. Tedaj sta inštituta za slavistiko na univerzah v Münchnu in Hamburgu ponudila prve tečaje slovenskega jezika (Bešter 1999: 86, 70). Pridružile so se jima univerze v Regensburgu (1978), Tübingenu in Würzburgu (obe 1989) (Bešter 1999: 105, 139, 145).² Poleg tega je bila slovenščina krajše ali daljše

¹ Za dragocene pripombe bi se rada zahvalila recenzentu in prof. dr. Zvonku Kovaču z zagrebške univerze.

² Zgodovina pouka slovenskega jezika je obdelana samo za tiste univerze, ki sodelujejo s Centrom za slovenščino kot drugi/tuji jezik.

obdobje zastopana tudi na univerzah v Berlinu, Düsseldorfu, Frankfurtu, Freiburgu, Leipzigu in Mainzu. V študijskem letu 2008/09 je potekal pouk slovenskega jezika in kulture na inštitutih za slavistiko sedmih nemških univerz (Berlin, Hamburg, München, Leipzig, Regensburg, Tübingen, Würzburg), pravega študija ni ponujala nobena izmed njih (Center za slovenščino 2009, Humboldtova univerza 2009, Univerza Leipzig 2009).

Za nemški študijski sistem, ki ga je v začetku 19. stoletja utemeljil Wilhelm von Humboldt (von Humboldt 1903), je bila značilna ozka povezava znanstvenega raziskovanja s poučevanjem. Vsebine predavanj in seminarjev so bolj kot predpisani študijski programi oblikovali posamezni profesorji in profesorice glede na svoje trenutne raziskave. Kljub temu, da obstajajo razlike med posameznimi univerzami in da se uveljavlja bolonjska reforma, so študijski programi še vedno manj rigorozno zastavljeni kot slovenski. Za institucionalno zasidranje slovenščine na posameznih oddelkih je odločilen interes tam delujočih profesorjev, ki se pogosto razvije iz znanstvenih stikov s slovenskimi raziskovalci, in kontinuiteta pouka. Zlato dobo ustanavljanja lektoratov, ki je bila še v času nekdanje Jugoslavije in jo je spodbujala gospodarska rast v Nemčiji, je spretno izkoristila srbska politika in na večino lektorskih mest poslala svoj kader. Koliko, če sploh, je bil ta usposobljen za poučevanje jezikov drugih jugoslovanskih narodov, je bilo postranskega pomena. V večini primerov so bile te književnosti in kulture obravnavane skozi srbsko optiko.³

Po padcu berlinskega zidu Republiki Sloveniji ni uspelo, da bi spodbudila ustanovitev slovenskih lektoratov in etabliranje slovenistike kot študijske smeri. Zaradi strogih varčevalnih ukrepov se danes obseg predmetov na posameznih oddelkih prej krči kot širi in le dosedanja

kontinuiteta poučevanja skupaj s slovensko (finančno) podporo sta pripomogli k temu, da se je slovenščina obdržala na petih inštitutih. Pri tem je opazna neenakomerna geografska razporejenost. Močno izstopa sodelovanje Slovenije z dvema zveznima deželama na jugu države, Bavarsko in Baden-Württembergom, kjer je slovenščina prisotna na univerzah v Münchnu, Regensburgu, Tübingenu in Würzburgu. V ostalih štirinajstih deželah nemške federacije, ki na področju izobraževanja dopušča popolno avtonomnost, so le univerze v Berlinu, Hamburgu in Leipzigu v preteklem študijskem letu ponujale slovenščino, od teh slovenska stran podpira le polovično lektorsko mesto v Hamburgu. Poleg fizične prisotnosti na navedenih univerzah velja omeniti še julija 2009 odprto slovensko čitalnico v Regensburgu in spletni tečaj slovenskega jezika za nemško govoreče, ki ga z manjšo slovensko podporo pripravlja Inštitut za slavistiko univerze v Hamburgu (<http://webapp5.rz.uni-hamburg.de/SLOWENISCH-LERNEN/>). Če vzamemo za primerjavo češčino, ki je – kljub temu da je manj popularna, kot sta ruski ali poljski jezik – zastopana na triinštridesetih inštitutih (Bohemicum.de 2009), opazimo, kako skromna je zastopanost slovenščine. Tudi češka stran podpira nekatere lektorate, vendar v precej manjšem obsegu kot slovenska, ima pa gospodarsko-kulturne centre v Berlinu, Dresdnu in Münchnu (v prestolnici, na vzhodu in jugu države), kjer skrbi za stalno promocijo svoje kulture, jezika, gospodarstva in turizma. Poleg tega se redno pojavlja v medijih. Slovenska prisotnost je v treh četrtinah nemške države zanemarljiva. Kljub temu, da Berlin kot prestolnica, Hamburg kot drugo največje nemško mesto in največje evropsko pristanišče, porenjski konglomerat na liniji Bonn-Köln- Düsseldorf-Duisburg in Leipzig kot cvetoča metropola v vzhodnem delu države predstavljajo

3 Še vedno se pod poimenovanjem predmeta srbski/hrvaški/bošnjaški jezik skriva pouk srščine, pri katerem se zgolj opozori na posebnosti hrvaškega oz. bošnjaškega jezika.

osrednja gospodarska in kulturna središča, sistemsko, na državni ravni urejeno prisotnost Slovenije v obliki gospodarsko-kulturnih centrov tu zaman iščemo. Tudi v medijih je Slovenija zelo slabo zastopana. Pojavlja se vprašanje, kako bi dvignili zavest o obstoju Slovenije in tako posledično povečali zanimanje za učenje slovenščine širom Nemčije. Kje tičijo težave, da to kljub naporom ne uspeva?

Dokler je bila Slovenija del jugoslovanske države, je bil položaj vsaj navzven preprost. Slovenski jezik in književnost sta bila – skupaj z jeziki ostalih jugoslovanskih narodov – umesčena v južno slavistiko. To umestitev so prevzeli kulturnozgodovinski inštituti in Slovenijo ter njeno zgodovino obravnavali v okviru Jugovzhodne Evrope. Termin »Jugovzhodna Evropa« (Südosteuropa) sicer na prvi pogled povsem nedolžno sugerira neko geografsko enoto, zgodovino pisje pa z njim označuje kulturnozgodovinsko-politično enoto, ki sta jo odločilno zaznamovali Bizantinsko in za njim Osmansko cesarstvo, ter države naslednice (Kaser 2002). Gotovo ni naključje, da se na naslovnici Kaserjevega učbenika z naslovom *Jugovzhodna zgodovina in zgodovinska znanost* pojavlja slika ženske z zagrnjeno glavo v do tal segajočem ogrinjalu. Ta podoba kaže na popolnoma drugačno kulturno, religiozno in socialno ozadje, kot je lastno slovenskemu prostoru, kar zahteva aplikacijo drugačnih znanstvenih modelov. Ivan Cankar je v svojem predavanju *Slovenci in Jugoslovani* že leta 1913 ugotovil, da smo si »/p/o krvi /.../ bratje, po jeziku vsaj bratrance, – po kulturi, ki je sad večstoletne separatne vzgoje, pa smo si med seboj veliko bolj tuji, nego je tuj naš gorenjski kmet tirolskemu ...« (Cankar 1976: 235). Čeprav je bila slovenska kultura med letoma 1918 in 1991 v okviru jugoslovanske države v večjem stiku z balkanskim kulturnim prostorom, je vanj niti v tem obdobju ne moremo prištevati brez pridržkov, kot je na

primeru ekspresionistične literature pokazal Lado Kralj (Kralj 1986).

Danes v Sloveniji velja v okviru publicistike izoblikovano prepričanje, da je slovenski prostor del Srednje Evrope.⁴ Intenzivni poskusi duhovne emancipacije izpod jugoslovanskega (balkanskega) okvira segajo že v osemdeseta leta prejšnjega stoletja. Tedaj je prevod Kunderovega članka *Tragedija Srednje Evrope* spodbudil vrsto publicističnih razprav na temo slovenske pripadnosti Srednji Evropi (Kralj 2005: 362–363). Pojem »Srednja Evropa« je češkim, poljskim in madžarskim intelektualcem pomagal, da so se s poudarjanjem moralnoetičnih načel zahodnocivilizacijskega individualizma in svoje bližine do avstrijsko-nemškega prostora na duhovni ravni distancirali od kolektivismu in sovjetskega vpliva (Ash 1990, Schmidt 2001), Slovencem pa je služil za ustvarjanje podlage, neodvisne od jugoslovanske države. Referenčna točka iskanja skupnih značilnosti je postal Dunaj. Avstrijci idejo »Srednje Evrope« kot naslednice Habsburške monarhije s središčem na Dunaju še vedno podpirajo, kar kažeta njihova politična in gospodarska usmeritev, utemeljeni z množico široko zastavljenih raziskovalnih programov v okviru Avstrijske akademije znanosti. Na Slovenskem je kot kulturnozgodovinska antiteza politični navezavi na južne Slovence pod pojmom »Srednja Evropa« v zavest prešlo področje, ki se pokriva z nekdanjo Habsburško monarhijo, ne da bi se pri tem zavedali njegovih negativnih političnih konotacij.

Nemški pogled na Srednjo Evropo se od slovenskega/avstrijskega razlikuje predvsem v tem, da jo vidi precej širše. Svoje korenine ima še v času narodne prebuje, ko je bilo treba prostor Srednje Evrope in Nemčije kot njene središča na zemljevidu šele poiskati. Poskusom geografov, ki mu ob pomanjkanju naravnih danosti niso mogli začrtati strogih

4 Zaradi pomanjkanja ustreznih znanstvenih analiz se tudi pričujoča razprava naslanja na mnenja o Srednji Evropi, ki jih je izoblikovala publicistika. Ta poseg opravičuje dejstvo, da publicistika merodajno sooblikuje nazore izobraženih in izobražencev.

meja, so sledili ideologi, ki so termin polnili z vsebinami, kot jih je zahtevala aktualna politika. Mommsen ga je opisal kot »bojni pojem« (Kampfbegriff), s katerim so politiki skušali legitimirati svoje vsakokratne imperialistične cilje (Mommsen 1995: 3). Od nastanka Nemškega cesarstva leta 1871 dalje se je termin »Srednja Evropa« uporabljal za oznako »samoumevnega področja nemškega vpliva v Evropi« (Schmidt 2001: 57). Najbolj odmevno delo o Srednji Evropi je leta 1915 izdal Friedrich Naumann. V njem se je zavzemal za gospodarsko in vojaško zvezo Nemškega cesarstva s Habsburško monarhijo, pri tem pa ni izpustil problema samoodločbe drugih narodov. Nemška vojaška politika je takrat s povsem drugačnimi metodami sledila svojim strateškim ciljem. Zaradi klavnega poraza v prvi svetovni vojni in še hujše katastrofe, ki jo je nemška ekspanzija povzročila v drugi, ko je pojem služil za oznako nacionalsocialistične ideologije velikega prostora (Großraumideologie), je vse do padca berlinskega zidu izginil iz nemške besednjaka. Po letu 1989 se je navezal na podstat, ki so jo – ne da bi se zavedali tudi njenih negativnih konotacij – pripravili vzhodnoevropski intelektualci.

Janko Kos je že leta 1991 opozoril, da je bilo narejenih še premalo raziskav, da bi lahko slovensko literaturo samodejno uvrstili v srednjeevropski prostor in postavil vprašanje, ali je z literarnovednega stališča sploh mogoče govoriti o srednjeevropskih literaturah ali je to zgolj ideološki pojem. Skoraj petnajst let pozneje Lado Kralj ponovi Kosovo vprašanje, »ali je fenomen srednjeevropskih literatur mogoče raziskovati z literarnozgodovinsko, tj. znanstveno strogostjo, ali pa gre zgolj za aktualistično in publicistično težnjo« (Kralj 2005: 356). Pri tem oba opozarjata na dvojnost fenomena Srednje Evrope pri malih narodih, nekdanjih združenih v monarhiji: na eni strani so bili vpeti v habsburški mit, na drugi pa so se borili proti habsburški nadvladi. Slovenski narod, ki je neobstoj lastne države kompenziral z

literaturo, jo je uporabljal tudi za izražanje narodnih idej (Virik 1993: 255 [781]). Samoumevni status, ki na Slovenskem pripada kulturi in vizijam, ki se iz nje rojevajo, je v kontekstu ekspanzivne gospodarske velesile, kot je Nemčija, povsem nerazumljiv.

Nemožnost enoznačne uvrstitve slovenskega jezika, literature in kulture delno razloži, zakaj je slovenistika v Zvezni republiki Nemčiji tako slabo prisotna v splošni zavesti. Dodatne razloge je treba iskati pri slovenskem pristopu, ki v ospredje postavlja pomembnost kulture. Vprašanje, zakaj Slovenci in Slovenke tako izpostavljamo svojo kulturo, zahteva v nemškem kontekstu posebno razlago. Poleg tega se posamezni kulturni nastopi po Nemčiji namesto v obliki turnej izvajajo posamično in so vse preveč odvisni od entuziazma posameznikov, ki jih organizirajo, in zelo omejenih finančnih sredstev. Tretji razlog je splošna slaba zastopanost slovenskih znanstvenikov v Nemčiji. Naravoslovci se z vprašanjem svojega porekla ne ukvarjajo javno, humanistov pa je zelo malo. Že ob površnem pregledu kulturnozgodovinskih zbornikov zadnjih let opazimo, da so v njih redno zastopani poljski, češki in – glede na temo – tudi madžarski raziskovalci, slovenski prispevki pa so zelo redki, četudi bi po tematiki vsekakor vanje sodili. Razlog za to ni zgolj v »naši majhnosti« v smislu maloštevilnosti, temveč in predvsem v udobnosti, saj se je za prodor na nemško področje treba seznaniti z nemškimi pristopi in dobro obvladati tudi nemščino. Rado nam uide, da samopodoba, ki jo gojimo o sebi Slovenci in Slovenke, ni enaka s podobo, ki vlada o nas v tujini. Za promocijo slovenistike in slovenskih študij je poleg tujega jezika potrebno tudi poznavanje tuje mentalitete in duhovne osnove, ki si ju je moč pridobiti zgolj z daljšim bivanjem in študijem v Zvezni republiki Nemčiji, da bi tako tujcem lahko posredovali lastno kulturo na njim razumljiv način. Za uspešen prodor na nemško področje bi bilo treba delovati na več ravneh – na ravni meddržavnih

odnosov, gospodarskega, kulturnega (poleg literarnega bi bilo potrebno vključiti jezikovno laže dostopne upodabljalne umetnosti, arhitekturo, glasbo, ples) in meduniverzitetnega sodelovanja. V to smer bi lahko usmerili tudi dejavnosti, ki jih podpira Urad za Slovence po svetu, da ne bi ostale v ozkih okvirih slovenskih društev. Vsekakor bi bilo treba izkoristiti sinergije različnih področij. Za proučevanje samosvoje slovenske kulture, razpete med južnimi Slovani in Srednjo Evropo, bi bilo potrebno nekaj močnih samostojnih centrov v največjih nemških mestih, v katerih bi Slovenijo zastopali ustrezno izobraženi Slovenci in Slovenke (morda v obliki programa artist/researcher in residence) z dobrim poznavanjem nemškega jezika in kulture, ki bi ustrezno sodelovali z nemškimi znanstvenimi institucijami, in končno premagati vse preveč zasidrano samopodobo o »naši majhnosti« in »kulturnosti«.

Literatura in spletni viri

- ASH, Timothy Garton, 1990: Mitteleuropa? *Daedalus* 119/1. 1–21.
- BEŠTER, Marja, KRŽIŠNIK, Erika (ur.), 1999: *Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenske jezike in književnosti Filozofske fakultete.
- Bohemicum.de*: <<http://www.bohemicum.de/links/tschechisch-an-deutschsprachigen-universitaeten.html>>. (Dostop 9. 7. 2009.)
- CANKAR, Ivan, 1976: Slovenci in Jugoslovani. Voglar, Dušan, Moravec, Dušan (ur.): *Zbrano delo* 25. Ljubljana: DZS. 228–238.
- Center za slovenščino*, 2009: <http://www.centerslo.net/l3.asp?L1_ID=2&L2_ID=23&L3_ID=18&LANG=slo>. (Dostop 9. 7. 2009.)
- Czech centres*: <<http://www.czechcentres.cz/scc/novinky.asp>>. (Dostop 9. 7. 2009.)
- Geisteswissenschaftliches Zentrum Leipzig*: <<http://www.uni-leipzig.de/gwzo/wissziel.htm>>. (Dostop 9. 7. 2009.)
- Herder Institut Marburg*: <<http://www.herder-institut.de/>>. (Dostop 9. 7. 2009.)
- Humboldtova univerza Berlin*: <http://www.slawistik.huberlin.de/studium/kvv>>. (Dostop 9. 7. 2009.)
- KASER, Karl, 2002: *Südosteuropäische Geschichte und Geschichtswissenschaft*. Dunaj, Köln, Weimar: Böhlau.
- KOS, Janko, 1991: Srednja Evropa kot literarnozgodovinski problem. Vodopivec, Peter (ur.): *Srednja Evropa*. Ljubljana: MK. 41–53.
- KRALJ, Lado, 1986: *Ekspressionizem*. Ljubljana: DZS.
- KRALJ, Lado, 2005: Srednja Evropa in slovenska literatura. *Sodobnost* 69/4. 353–368.
- KUNDERA, Milan, 1984: Tragedija Srednje Evrope. *Nova revija* 3/30. 3456–3468.
- MOMMSEN, Wolfgang, 1995: Die Mitteleuropaidee und die Mitteleuropaplanungen im Deutschen Reich vor und während des Ersten Weltkrieges. Plaschka, Richard G. idr. (ur.): *Mitteleuropa-Konzeptionen in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*. Dunaj: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften (Zentraleuropa-Studien 1). 3–24.
- NAUMANN, Friedrich, 1915: *Mitteleuropa*. Berlin: Reimer.
- PLASCHKA, Richard G. idr. (ur.), 1995: *Mitteleuropa-Konzeptionen in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*. Dunaj: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften (Zentraleuropa-Studien 1).
- SCHMIDT, Rainer, 2001: *Die Wiedergeburt der Mitte Europas. Politisches Denken jenseits von Ost und West*. Berlin: Akademie Verlag (Politische Ideen 12).
- Univerza Leipzig poletni semester 2009*: <http://www.uni-leipzig.de/~slav/pdf/lehrverzeichnisse/KVV_SS09.pdf>. (Dostop 9. 7. 2009.)
- VIRK, Tomo, 1993: Slovenska nacija in slovenska literatura. *Nova revija* 12/134–135. 254–260 [780–786].
- VON HUMBOLDT, Wilhelm, 1903: *Über die innere und äußere Organisation der höheren wissenschaftlichen Anstalten in Berlin. Gesammelte Schriften, 10*. Berlin: Königlich Preussische Akademie der Wissenschaften.